

Адлер Тимергалин

МӘН
ГЕ
ЛЕК

БЕРЕНЧЕ БҮЛӨК

Сәер күрше. Умырткасызлар тибы, жир-су хайваннары классы, койрыксызлар гаиләсе?! Мин мәктәптә җиделе билгесе алам. Без бакалар үрчетәбез. Менә нинди кыз икән ул Дино!

Мин зур шәһәргә гыйлем эзләп килдем, һәм этием мине үзенә күптәнге танышы Самми түтәйгә урнаштырды.

Самми түтәй тормышын көч-хәл белән генә алып бара торган бер тол хатын иде. Ул һәрвакыт киң кара күлмәк киеп йөри, һәм аның зарланмаган көне бик сирәк була.

Базарда бәрәңгә белән сельдерей хакы әле күтәрелә, әле төшә, ләкин нәтижәдә ул күтәрелгәннән-күтәрелә бара. Кибетләрдәгә бәяләр турында сөйләп торасы да юк. Бу үзгәрешләр Самми түтәйнең йөрәген телгәлиләр, көмеш пизарроларны әледән -әле санап торырга мәҗбүр итеп, дер-дер калтыраталар иде. Мин аны бик кызганам, аңа ярдәм итәсем, аның кайгы-хәсрәтсез яшәгәннән, бер генә тапкыр булса да елмайганын күрәсем килә. «Самми түтәй матур елмая торгандыр»,— дип уйлыйм мин, аның бик иртә кырау төшкән чәчләренә, күм-күк иреннәренә карап торам да түтәйнең бердәнбер кызы Диноны искә төшерәм.

Дино, миннән ике генә яшкә олырак булса да, инде үз көнен үзе күрә башлаган, үзен һәм әнисен туйдырырлык акча таба торган кыз иде. Ул ювелир кибетендә эшли. Ә үзе әллә артык тәкәббер иде инде шунда — мин моны тиз генә аңлый алмадым. Ул миңа эндәшми, иртә-кичләрен күрешкәндә, күз кырые белән генә карап, беленер-беленмәс кенә баш ия дә бүлмәсенә кереп китә. Ә мин аның эре божралы көдрәләренә, тәнәһә сыланып торган джемперына һәм нәзек үкчәлә ялтыравык түфлиләренә карап калам. Диноны мин модалар журналындагы нечкә бил сурәтләргә охшата идем.

Мин атаклы педагог Сюар әфәнде пансионна йөрмә һәм, тулай торакта урын җитмәгәнгә күрә генә, квартирда торам. Сюар әфәнде этиемә: «Ике елдан университетка керә алып, улыгыз сәләтле күрә»,— дигән. Мин сәләтле булуыма да, университетка керә алуыма да ышанам, тик менә этиемнең хәле җитүенә генә өметем аз.

Самми түтәйнең квартиры шәһәр читендәгә кечкенә генә кирпеч йортта, өченче катта. Мин яши торган бүлмә иң кырыйда, аның яшелләнен беткән пыялалы бер тәрәзәсе дә бар. Аннан кер эленгән баулар, тактадан оештырып ясалган тавык кетәге, утын сарае һәм эт оясы күрә. Бу

нәрсәләрнең һәрберсенен үз хужасы бар. Тавык кетәге иң аскы каттагы бер әбинеке, утын сарае Самми түтәйнеке, эт оясы урам себерүче картныкы. Оя буш, ягъни аның эчендә эт юк иде.

Гомумән бик күңелсез ишек алды иде бу. Анда кайчан дыр нәни генә бакча белән фонтан булган дип тә сөйлиләр. Бакчаны сугыш елларында кисеп якканнар, ә фонтанны, су әрәмгә китә дип, мэр бетерткән икән. Фонтан булган урын әле дә шушында, беркая да китмәгән, тик бетон стеналы бу түгәрәк чокырда хәзер шакшы су гына жыелып тора. Малай-шалайларның кәгазь көймә жибәреп уйный торган жире ул.

Икенче катта бер галим яши. Аның ишегендә «Профессор Макс-де-Лари» дигән язулы жиз такта кадакланган. Ул ялгызы гына тора, беркайда да эшләми һәм кич життеме, тәрәзәсен ачып куеп, флейта сызгыртырга тотына Самми түтәйнең моңа ачуы килә: «Карт юләр! — дип мыгырдана ул авыз эченнән генә.— Сакаллы сабий! Бар белгәне шул — сыбызгы сызгырту. Егерме елдан бирле теңкәмә тия ләбаса...»

Сәер кеше иде бу Макс-де-Лари.

Ул беркем белән дә йөрешми, һәр иртә саен караңгылы-яктылыда аңа базардан бер арба азык-төлек китерәләр. Бу азыкны ул үзенен жанлекләренә ашата.

Аның квартиры террариум кебегрәк бернәрсә икән (моны миңа Самми түтәй сөйләде

— ул айга ике тапкыр аның бүлмәләрен жыештыра). Анда кәлтәләр, еланнар ташбакалар, йорт куяны, ап-ак күселәр, попугай һәм нәни генә бер маймыл да бар. Бүлмәләрдә бер генә әйбер дә үз урынында тормый икән. Профессор шул тәртипне нигәдер хаос дип атап йөртә һәм Самми түтәйне идән юарга чакырганда: «Минем хаосны бик шәп итеп ялтыратып бирмәссезме икән, ханым?» — дип үтенә икән.

Макс-де-Лари көн буге өеннән чыкмый ята. Ул ни эшли торгандыр — монысын һичкем белми.

Кичкырын, көн сүрелеп, тузан басыла төшкәч, де-Лари ишек алдына чыга. Ул һәрвакыт аяк астына карап, жиз очлы кара таягын шакы-шоки китереп йөри. Бераз урам әйләнеп кайткач, ул, элекке фонтан янындагы зур ташка утырып, эшләпәсен тезләренә куя да уйга чума. Бик озак утыра ул, хәтта йоклап киткәндер бу дип уйлый башлыйсың.

Бу карт галим белән никадәр кызыксынуымны сөйләп торасы да юк: мин әле малай гына идем һәм һәрбер серле нәрсә мине үзенә тартып,

күңелне кытыклап тора иде.

Профессор белән ыч тә көтмәгәндә танышырга туры килде.

Ташка утырган де-Лари яныннанрак, ана бер дә игътибар итмәгәндәй узып барганда, ул болай дип дәште:

— Гафу итегез, егеткәй, сез үзегезнең кадерле минутларыгыздан берәрсен миңа бүләк итә алмассызмы?

Бер-бер артлы тезелгән бу сүз боткасының мәгънәсенә шунда ук төшенеп житмәсәм дә, тукталып калдым.

— Бәлкәм, бирегәрәк килерсез?— дип дәвам итте профессор.— Моның өчен сезгә яңадан ике адым, аннары ярты адым атларга туры килер, — дип өстәде.

Мин нәкъ киресенчә эшләдем — башта ярты адым, аннан соң тагы берне һәм тагы берне атлап куйдым. Ләкин мин моны тискәрелектән түгел, каушавымнан һәм аз-маз шүрләвемнән шулай эшләдем.

— Һәрнәрсәнең исеме булган шикелле,— дип сүзгә кереште профессор, таяк очы белән жир казый-казый, һәм миңа кырын күз ташлады,— әйе, һәркемнең исеме булган кебек, сезгә дә бер-бер ат бирелгәндер бит? Мине, мәсәлән, Макс диләр. Матур исем бит, шулаймы?

Мин ни дип әйтергә дә өлгерми калдым, профессор:

— Ягез, танышыйк,— дип елдайды, миңа кулын сузып.— Макс-де-Лари. Кайчандыр университет профессоры идем, ләкин, бәхетсез жилләр исү сәбәпле, бу хезмәтне ташларга мәжбүр булган кешемен.

Мин дә кул бирдем һәм галим белән шулай якыннан таныш булуыма куанып, эчтән генә: «Иптәшләрем күрсәләр иде!» — дип горурланып як-ягыма карангаладым.

Профессор миңа үз яныннан урын бирде.

— Йомышым менә нәрсәдән гыйбарәт, Стен,— дип исемемне атап әйтте ул, һәм мин аның сүзләрен аермачык аңлый башлавыма шатланып торганда гына:—Миңа бакалар кирәк,— дип кыска гына очлап куйды.

—Нинди... бакалар?

— Умырткалылар тибы, жир-су хайваннары классыннан, койрыксызлар гаиләсе, бакасыманнар ыругы, бакалар төре,—дип тезеп китте ул.

—Яшел бакамы?

— Әлбәттә! Ямь-яшеле,— дип көлеп жибәрде галим. Миңа ике дистә чамасы бака кирәк булачак. Мин сезгә бер тәүлек вакыт бирәм һәм хезмәтегезне буш итмәм...

Ягъни сез яңа фильмнарның барчасын карап чыга алырсыз.

Профессор миңа күз кысты:

—Килештекме?

— Егерме бака... күбрәк шул,— дип мыгырдадым мин,—Сез аларны суярга телисезме, профессор эфәнде?

— Шундый гүзәл хайванны үтерәләр димени? Юк, юк, егетем, сез ялгышасыз булса кирәк. Киресенчә, мин аларга яңа тормыш бүләк итәргә жыенам әле.

Мин ычни аңламадым. Хәер, профессор де-Лари гомумән юри бутап сөйләргә ярата һәм аны аңлавы шактый кыен иде бит.

Бакаларны иртәгә кичкә тотып китерергә сүз бирдем.

— Минем ишекләрем сезгә һәрвакыт ачык, дускай,— диде ул миңа һәм кинәттән генә:—Тизрәк үсәсе киләме соң?— дип сорады.— Кайгырма,— диде аннары.— Үсү дигән нәрсә табигый ул, менә аның киресен эшләве генә кыен... Я, бүгенгә сау бул.

Мин аңа әйтер сүз эзләдем, ләкин:

—Яна фильмнар мине тамчы да кызыксындырмый, аларны күрәсем дә килми!

— диюдән башканы тапмадым.

Ул миңа текәлеп карады.

— Яхшы егет булырга охшыйсың син, Стен!—диде профессор, чәчемнән сыйпап.— Чынлап та, ул картиналарның нәрсәсә яратырлык булсын: атлаган саен мылтык белән хәнжәр, фильм саен авария... һаман бертөсле — шулаймы?

—Әйе. Шулай шул.

Икенче көнне мәктәптән шактый соң, караңгы төшкәч кенә, кайттым, «койрыксызлар гаиләсе» салынган кечкенә капчыкны эт оясына яшердем дә профессорның ишеген шакыдым.

—Рәхим ит!— дип каршылады ул мине.

Мин бүлмәләрдә төрле-төрле хайваннарның искиткеч күплегенә хәйран калдым. Профессор де-Лари һәр читлек янында әйтерлек берәр жылы сүз таба иде.

— Кәефләр ничек, Чибәр?— дип дәште ул ап-ак төстәге куянына. Ә тегесе, аның сүзләрен аңлагандай, арт аякларына утырып, ал тәпиләрен кушырып калды.

Мин күселәрнең «Матуркай № 1», «Матуркай № 2» һәм ни өчендер

«Матуркай № 5» исемле булуын, зәһәрле еланның кушаматы «Доктор», кечкенә маймылның «Фантазер», ә кәрпенең «йомшаккай» икәннен белдем.

Үтеп барганда, маймыл минем жиңемнән эләктереп:

— Чио-чах! Чах!—дип кычкырып калды. Мин аңа тел күрсәттем.

— Чах, чах! Чио!—дидем.

Без профессорның кабинетына кердек. Ул миңа креслодан урын күрсәтте дә кинәт кенә сөйләп китте.

— Шулай, дуслым,— дип башлады ул.— Бөтен дөньяда иң кызыклысы тормыш, ягъни тереклек. Иң матуры, гүзәле дә тормыш. Ә иң серлесе? Тагы шул ук тормыш — тереклек дигән нәрсә. Ә иң кирәксезе ни?

Әгәр профессор де-Лари бу сорауны минем алдыма кабыргасы белән куймаган булса, авызымны да ачмас идем. Ләкин мин берәр сүз кыстырырга кирәктер дип уйладым

— авызга су капкандай утырып кына булмый ич инде!

— Тормыш, ягъни тереклектер...— дип җавап бирдем мин, артык уйлап тормастан.

Де-Лари шаркылдап көлеп жибәрде:

— Димәк, иң кирәксезе дә тормыш булып чыга? Ә синең картаясың, хәлсезләнәсең һәм, ниһаять, үлем түшәгенә ятасың киләме соң?

Мин ялгышлык эшләвемне, ул көлеп жибәргәч тә, сизеп алган идем инде.

Профессор гажәп матур итеп көлә иде: аның кечкенә генә чал сакалы селкенә, зәңгәрсү күзләреннән шаян утлар чәчрәп китә, шул очкыннар менә-менә күзлеген челпәрәмә китерер төсле тоела. Аның чәчләре дә исциткеч. Мондый ап -ак чәчне минем гомеремдә дә күргәнем булмагандыр. Ул шундый йомшактыр, жылыдыр кебек һәм андый чәче булган кешенең бөтен жире — йөрәге дә, куллары да, күңеле дә пакытер, жылыдыр шикелле.

Де-Лари бик озаклап көлдә дә, мөгез кысалы күзлеген салып, күз почмакларына жыелган яшь бөртекләрен сөртте.

— Баштан ук сүз куешыйк,— диде ул, иңемнән тотып,— дөньяда иң кирәксез нәрсә — картаю һәм үлү.

Мин аны бүлдерми тыңладым, чөнки ул гажәп мавыктыргыч итеп сөйли. Сюар әфәнденең атаклы сәяхәтчеләр турындагы лекцияләре моның каршында чүп кенә тоела иде.

— Ә ни соң ул үзе — тереклек? Әйе, әйе, тереклек — ни соң ул?

Табигатькә күз сал, дустым. Тереклек дөньясына кара. Биредә атлаган саен гажәптән-гажәп нәрсәләр күрәсең. Иң гадиен генә алып карыйк: кыр куяны кышын ак тун кия, жәйгә исә аны соры төстәгесе белән алмаштыра. Куянынң жанын саклау өчен кирәк булган бу әһәмиятле сыйфат каян килә? Кайбер бөжәкләр яфракка, икенчеләре кечкенә ботак кисәгенә охшаганнар — аларны агачлар арасында тиз генә күреп тә булмый. Электр тогы бирә торган балыклар да бар табигатьтә. Алар «электрик коралларын» дошманнан саклану һәм вак балыкларны аулау өчен кулланалар.

Аннары... Без үсемлекләрне үзләренә бертөрле хәрәкәт итә алмый торган тереклек ияләре дип күз алдына китерәбез. Ә бит иң гади көнбагыш та хәрәкәт итә — ул кояш белән бергә борыла бара. Хәер, бу үсемлекнең нсеме дә шуннан килеп чыккан — аны көнбагыш дип атыйлар! Ә «шашкын кыяр» дигән үсемлекнең жимеше шартлап ярыла да орлыкларыны тирә-юньгә чәчеп жибәрә. Ул шулай итеп урын өчен, нәсел калдыру өчен көрәшә. Кызык бит?

Тереклек ияләре тормыш шартларына ничек шулай жайлаша алганнар соң? Бу жайлашу ни сәбәптән булган? Тереклек дөньясын олуг табигатьнең кайсы көчләре алга этәргәннәр, камилләштергәннәр һәм үстергәннәр икән? Бу жайлашуда гомуми максат бармы?

Табигатькә күз ташлау белән минә шундый меңләгән сорау туа.

Кеше — табигатьнең бизәге, чөнки ул акыл иясе. Табигать көчләрен үз кулына ияләштереп килүче, табигатьнең үзен үзгәртә, анда кулай шартлар кора-тудыра белә торган тереклек иясе ул кеше.

Ләкин кеше ни өчен, нинди максат белән яши дигән сорау да бар бит әле. Ул туа, үсә, эшли һәм 60—70 елдан соң терек булмаган табигатькә кире кайта... Кызганыч тоелмыймыни бу? Ул шулай эзсез югалу өчен яшимени?

Биредә илаһи көчләрнең катнашы юкмы икән?

Бусы инде безгә — биологларга — көлке күренә. Фән бит ничәмә-ничә гасырлар буге дингә каршы көрәшеп һәм алла качып ятардай караңгы почмакларны бер-бер артлы яктыртып килә. Алла белән шайтан яшеренеп калырдай тишек юк хәзер табигатьтә. Син мине аңлый торганыңдыр бит?

Мин ымлап баш кактым.

— Кеше бик аз яшәгән кебек тоелмыймы сиңа?

Профессорга ни дип җавап бирергә дә белмәдем: 70 ел гомер миңа бетмәс-төкәнмәс озын булып күренә иде Шулай да мин:

—Аз инде...—дип куйдым.

— Аз шул,— дип жүпләде де-Лари,— бик аз. Менә тыңла: кайбер крокодиллар 300 ел яшиләр, 150 ел яшәгән гигант саламандра һәм шундый ук озын гомер кичергән аккош булганы мәгълүм. Кайбер агачлар исә мең еллар буе үсеп утыралар.

Көнләшерлек урын бар бит?

Әлбәттә, кешеләр арасында да озак яшәүчеләр бар. 1724 елны Темесвера шәһәрндә 185 яшьлек бер карт үлгән. Бу бит кеше гомерен ике-өч тапкыр озайтырга мөмкин дигән сүз, кадерлем. Ләкин ничек итеп? Организмның картаю сәбәпләрен эзләп табып һәм аңа яшәү өчен уңай шартлар тудырып. Үлемнең төп сәбәбен эзләп табып һәм, шул рәвешчә, сәбәбе-ние белән үлемне үтереп...

Профессор кабинетындагы зур стена сәгате шыгырдый башлады, аның югарыдагы кара ишеге ачылып китте һәм бик арыган, йончыган күке тавышы ишетелде. Сакау тавышлы бу сәгать де-Лариниң үзе кебек үк карт иде булса кирәк.

— Тугыз тулды,— диде профессор, сәгәتكә таба борылып, һәм:— Сиңа йокларга вакыт,— дип өстәде.— Бакалар проблемасы чишелгәндер дип өметләнәргә батырчылык итәм, — диде ул, аннары тагы шаярып сөйләшүгә күчеп.— Минә ялгыша дип әйтергә теләмисездер ич, дуслым?

— Сөзне ялгыша дип белдерергә жөрәт итә алмыйм,— дип сүз өстенә сүз өеп киттем мин дә.— Жир-су хайваннары классы вәкилләре сезгә хезмәт күрсәтергә әзер. Унбиш данә.

— Яхшы, яхшы, димәк, без иртәгә тәҗрибәбезне башлап жибәрә алабыз. Ярдәм кулыгызны сузудан киләчәктә дә баш тартмассыздыр бит?

—Юк, әлбәттә.

— Фонтан чокырын пычрактан арчырга, чиста су тутырырга һәм бакаларны шунда жибәрергә кирәк, ярыймы?

Икенче көнне мин беренче тапкыр «жиделе» билгесе¹ алдым. Ә минем кебек алдынгы укучы өчен бу коточкыч начар иде. Сюар әфәнде моңа кадәр миңа бик яхшы карый, башкалар алдында үрнәк итеп куя һәм усал телләрекләр мине «фәрештә» дип үрти дә башлаганнар иде инде.

— Шулай да көньяк полюсны кем ачты дип исәпләргә кирәк соң?— дип кат-кат сорады Сюар.— Жир шарының ул ноктасына беренче булып житкән Амундсенны гынамы, әллә бер айга соңарып килгән һәм үзенә хәстәрсезлегә аркасында кайтыр юлында һәлак булган Скоттны дамы?

— Амундсенны да, Скоттны да,— дип киреләндем мин, чөнки китаплардан укып бу сәяхәтчеләрнең һәр икесен дә хөрмәт итә идем һәм

ничәдер көнгә соңарып килеп житү, минемчә, искиткеч озын тарих белән аннан да озынрак киләчәк өчен зур нәрсә түгел иде.

Сюар әфәнде юка иреннәрен кысты, күзлеген ялт-йолт китерде, кафедрасы артыннан чыкты да, алагаем озын гәүдәсен сәгать теле сыман селкетеп һәм кара жиләнән жилфердәтеп, ишекле-түрле йөрөнде. Ул тагы берәр сөаль эзерли иде — мин моны сизенеп тордым. Ниһаять, сорау да ишетелде:

—Нептун планетасын кем ачкан?

—Адамс белән Леверье икәүләп ачканнар, Сюар әфәнде.

—Аларның кайсы алдарак ачкан дип сорарга телим мин, балакаем.

Танылган галим Леверьега караганда, студент Адамсның әлеге планетаны «кәгазьдә» алдарак ачканын, ләкин телескоп аша эзләп караучы булмаганга күрә генә соңга калуын яхшы белә идем мин, ләкин фән тарихына арифметика күзлегеннән карау миңа бер дә ошамады.

— Сюар әфәнде, алар икесе берьюлы ачканнар, —дидем мин.

Гадәттәге «унлы» билгесе урынына, миңа «жиделе» генә эләкте. Бәлкәм, унлылар яңадан эләкмәс тә инде.

Мәктәптән ашыга-ашыга кайттым. Букчаны өй алдына гына ыргыттым. Эш күп булды: фонтан чокырыннан кимендә утыз чиләк чүп -чар ташып түккәнмендер. Чокырны төбенә кадәр чистарттым да урамнан су китерергә тотындым. Ә анысы тагы да күбрәк кирәк булды.

Мин боларның барысын профессор де-Лари өчен эшләдем. Минем аңа яхшы булып, тырыш, булдыклы булып күренәсем килә, аңардан мактау сүзе, рәхмәт ишетәсем килә иде.

Чокырдагы су тонып калгач, мин аның эченә аякларымны салындырып ял итәргә утырдым, һәм тип-тигез су өстендәге тонык шәүләмә карап елмайдым.

— Шәп, шәп чистарткансың!

Профессор Макс-де-Лариниң тавышы иде бу.

— Ә мин тәрәзәдән күзәткәләп тордым,— диде ул,— гафу ит, ярдәмгә чыга алмадым, эшем күп булды — препаратны эзерләп өлгертергә кирәк иде.

Галим түш кесәсеннән пыяла шешә алды да бик көр һәм горур итеп:

—Менә ул — препарат!— диде.

—Ә нинди препарат соң ул, профессор?

—Аз гына сабыр ит, дустым...

Профессор минем колагыма иелде дә:

—Бу әлегә сер, — дип пышылдады.

Яшергән жиремнән бакаларны алып килдем. Капчыкның авызын профессор үзе чиште. Иреkkә сусаган амфибияләр бер-бер артлы суга сикерделәр.

— Төгәл унбиш. Бик шәп! — диде галим, кулларын угалап. — Хәзер башлыйбыз.

— Алар ач бит, профессор әфәнде, аларны ашатасы бардыр?

— Ич юк, дуcтым. Бөтен сер әнә шунда инде. Аларга хәзер азык кирәк булмаячак.

— Тереклек итүнең төп шарты булып матдәләр алмашы исәпләнә ич, — дидем мин. — Ә матдәләр алмашы туклануны күз алдында тотмыймыни

— Син дәреслекне ятлап бетергәнгә охшыйсың...

Мин профессорга берәз үпкәләп куйдым. Ә ул үз эшендә булды — шешәсен сакланып кына ачты да аның эчендәге куе сыекчаны фонтан чокырына агызды.

— Менә шул. Хәзер миңа өйгә кереп флейтага тотынырга, ә сиңа инде, дускай, дәрес эзерләргә була.

— Ничек, профессор? Тәҗрибә шуның белән бетте дәмәни?

— Юк, без аны башлап кына җибәрдек әле. Ә менә иртәгә, мәктәбеңә барышлый, монда күз салырсың...

Профессор башка сүз әйтмәде, өйгә таба ишарәләде. Ул олы кеше иде, аны тыңларга һәм дәрес эзерләргә керешергә кирәк булды.

Мин букчамны өй алдындагы баскычта калдырган идем. Ләкин караңгыда капшанып кына аны таба алмадым. Хәер, мин аны яктыда да таппаган булыр идем, чөнки кайтып килешли Дино минем букчамны өйгә алып кергән булып чыкты.

Ул алгы бүлмәдә ниндидер китап-дәфтәрләр караш, тырып утыра иде.

— Хәерле кич, Дино, — дип исәнләштем мин, — Бу минем дәфтәрләремме?

— Хәерле кич, синекеләр.

— Ләкин... Дино...

Мин, кеше букчасын ачып, дәфтәрләр актаруның яхшы ук түгеллеген аңлатырга теләдем, тел очыма: шымчылык, намуссызлык, түбәнлек дигән сүзләр килеп төртелде.

— Дино...

— Син бу эш ярап бетми дип әйтмәкче буласың бугай?

Дино букчага төртеп күрсәтте.

— Әтиңнең ниләр әйтеп киткәнән беләсеңме соң син?

— Ул Самми түтэйгэ мине күзэткэлэп торырга, укуымны тикшерергэ кушты, Дино. Самми түтэйгэ.

— Ә Самми түтәең вак язуны танымый — аның күзләре начар күрә. Шулай итеп, сине күзәтү эше миңа йөкләнде. Син соңгы көннәрдә сабагыңны әзерләми башладың. Яхшыга түгел бу. Көндәлек язасың икән. Ләкин анысын да аңлаешлы итеп язмыйсың. Мәсәлән, кем була инде ул «Д»?

Дино ал буяуга манган тырнак очы белән дәфтәрдәгә хәреф астына сызып жибәрде дә, йөзен кинәт кенә миңа борып, көдрәләрен артка ташлады. Мондый хәрәкәтне минем кайсыдыр фильмда күргәнем бар иде кебек...

—Кем ул «Д»?

Йөрәгемдә ниндидер бер ташкын күтәрелеп, чәнчеп-кадап алды, мин бит алмаларымның кызышканын тойдым.

Дино көлә иде һәм бу көлүдә дуслык-иптәшлекнең әсәре дә юк иде.

Мөмкин булса, бу минутта жир тишегенә кереп югалыр идем. Ләм буялган балакларыма, типчеп ямалган терсәкләремә, кайчандыр этием буып йөргән, модадан чирек гасырга артта калган галстугыма каһәрләр яудырдым.

Тик мин барыбер Динога каршы сүз әйтә алмый идем шул, чөнки мин аны ярата

идем.

Шулай шыксыз кыяфәт белән күпме басып торганмындыр — Дино озак көлгәндерме

— белмим.

Самми түтэй килеп керде. Мин калтыранган кулларым белән дәфтәрләргә үрелдем.

— Ягез, балалар, аш өлгерде,— диде ул, һәм:—Ни булды? Ник үпкәләштегез әле?—дип сорады.

Самми түтэй мине дә, Диноны да балага санный иде.

Мин дәшмәдем, Дино исә көлә-көлә тезеп китте:

— Юк, без болай гына.... Стен шигырь ярата икән, ә мин мәктәптә укыганда прозаны артыграк күрә идем. Ул мина: «Син поэзияне бер ел эчендә онытып бетергәнсең»,— диде, мин бәхәсләшә башладым... Шул гына...

Минем йокым йокы булмады.

Ә иртән мине мәхәббәт өлкәсендәге бәхетсезлегемне оныттырырлык нәрсә көтә иде.

Фонтан чокырындагы бакалардан жыллар искән һәм анда елдам чукмарбашлар гына чабыша иде!

Аптыравымның чиге булмады! Күзләремне уып карадым, чокыр тирәли әйләнеп, аның һәр почмагын тикшереп чыктым, таяк белән суын айкадым да профессорга чаптым.

Ул торган һәм хәтта саф һавада йөрөп тә кергән иде инде. Хәйләкәр генә күз кысты ул миңа:

—Я, ничек? Бакалар ни хәлдә?

— Мин бакаларны күрмәдем, профессор әфәнде, аларның балаларын гына күрдем!—дидем мин, тыным кысылып, һәм, үзем дә искәrmәстән, алып кергән ботаклы таягымны артка яшердем.

—Син юньләп карадыңмы соң?

—Һәр квадрат дюймны актарып чыктым!

—Һәм?

—Һәм таба алмадым!

—Сез аларны тотып алдыгызмыни?

—Әлегә шуны гына әйтә алам: кагылып та карамадым.

Профессор, йөзендәге елмаюны яшерде дә житдиләнеп:

—Син дәрәскә сонга каласын, йөгөр, — диде. Кич белән, кич белән сөйләрмен,

— дип кабатлады ул, мине озатканда.

ИКЕНЧЕ БҮЛЕК

Профессор де-Лари картаюның сәбәбен аңлата. Аксакаллы бал корты. Тау кадәрле филләр белән фил кадәрле үгезләр турында. Ә бусы сакаллы сабий инде! Тереклек суы. Мин малай түгел инде.

— Табигатьтә һәрнәрсәнең, һәртөрле күренешнең, һәрбер процессның башы һәм ахыры булуын безгә көндәлек тәҗрибә күрсәтеп тора. Чыннан да: теләсә кайсы таякның башы һәм очы бар һәм, әйтик, берәр савытка су сала башласак һәм бу эшне туктамый дәвам итсәк, иртәме-соңмы савытка су тулып житә, ягъни су тутыру эше зарури рәвештә

тәмам була... Чиксез галәм диңгезендә йолдыз системалары барлыкка килеп тора, алар

миллионлаган еллар буге яшиләр дә таркалып, жимерелеп бетәләр — система юкка чыга...

Тереклек ияләре дә туалар һәм үләләр...

Профессор Макс-де-Лари, бер кулын ян кесәсенә, икенчесен куенына тыккан килеш, бүлмә буйлап йөрәнә, туктала-туктала гына сөйли, кайчакта пышылдый ук башлый иде.

— Без, менә шул тормыш тәҗрибәбезгә таянып, башлану-тәмамлану кагыйдәсен гомуми бер канун итеп алганбыз да шуннан чыгып эш итәбез, фикерлибез, хөкем йөртәбез. Ләкин... әйе, ләкин... бу кагыйдәнең канун булып китәрлек хокуклары бармы соң? Ул абсолютмы? Бу кагыйдәгә буйсынмый торган очраклар юкмы икән? Бар! Табигатьтә азагы һәм башы булмаган нәрсәләр бар. Вакытның галәм масштабында туктап торуын, башкача әйткәндә, вакыт узуга дигән нәрсәнең ахыры була дигән фикерне кем генә яклар икән? Бусы — бер. Ә космос чикләнгәнмени? Аның башлангыч һәм ахыргы нокталарын эзләп кара әле. Таба алмассың. Галәм күләмендә хәрәкәт тә һичкайчан тукталмый.

Галим минем каршыга килеп өченче бармагын да бөкләп куйды.

— Әлегә канунның абсолют булмавын дәлилләү өчен шулар житәдер ич?—дип сорады ул миннән. Хәер, ул, бәлки, үз-үзеннән сорагандыр, бу кадәресе мин аңлап житкермәдем.

— Нәтиҗә ясайк,— дип дәвам итте профессор, арлы-бирле йөрөнәп. — Һәртөрле күренешне шул кагыйдә тәртәсенә кертәргә тырышу, һәрнәрсәне бер калыптан

кууга дәрәҗә түгел, дигән сүз. Әлегә кагыйдә буенча хөкем йөрткәндә, үлем табигый һәм мәҗбүри акт булып чыга, ләкин, әгәр андый гомуми кагыйдә юк дип исәпләсәк, тереклек процессының азагы буларак, үлемнең хокуклары калмый... Димәк, үлем дигән нәрсәнең фәлсәфи нигезе юк, ягъни ул яшәргә тиеш түгел нәрсә, ягъни аның сәбәпләрен эзләп табарга, юк итәргә һәм мәңгелек гомер яулап алырга мөмкин. Минем эзләнүләремнең башы менә шул булды. Мин үлемне китереп чыгара торган төп сәбәпләрне эзләргә керештем һәм, әлбәттә инде, бүгенге физиологиягә таянып эш иттем. Беренче чиратта картаю мәсьәләсе тора иде.

Картаю күренеше үзе нәрсәдән гыйбарәт? Моны кыскача болай аңлатырга мөмкин. Азык үзләштерү һәм бүлү чыгару, ягъни ассимиляция-диссимиляция процесслары терек материядә ят матдәләр жыелуга китерә, ә һәрбер ят матдә — агу ул, организм өчен дошман ул. Агулану нәтиҗәсе

буларак, терек күзәнәктәге протоплазма жыерыла, таркала яисә сыеклана башлый, төш исә тыгызлана яки бөртекләргә таркалып бетә, андагы хроматин матдәсе дә буялчанлык үзлеген югалта... Шулай итеп күзәнәкнең төзелеше һәм функцияләре бозыла. Картайган чакта килер-китемне каплай алмый башлай, катлаулы организмда күзәнәкләр саны азая — организмның авырлыгы, массасы кими. Оксидлашу процессы акрыная, шул сәбәпле организмның яшәү сәләте түбәнәя, ул зәгыйфьләнә, авыруларга тиз бирешүчән булып китә, һәм болар барысы бергә тереклек иясенен гомуми үлеменә сәбәпче булалар...

Жае туры килгәндә, тагы шуны да әйтеп китим. Бактерияләр кебек иң садә организмнар турыдан-туры бүленү юлы белән үрчиләр. Күзәнәк башта икегә бүленә — ике бала организм килеп чыга. Берәз вакыттан соң алары да икегә бүленәләр һәм бүленү шулай өзлексез дәвам итә. Беренче карауга биредә картаю-үлү кебек нәрсәләр юк та шикелле. Ләкин беренче карауга гына. Монда да картаю дигән хакимнең аяусыз кулы уйный, һаман бүленү юлы белән генә үрчегән очракта бу тереклек ияләре буыннан - буынга көчсезләнә баралар, һәм, ниһаять, һалак булалар. Шуңа күрә аларга вакыт-вакыт бер-берсе белән очрашып, матдәләр алмашу кирәк. Икенчедән инде, күзәнәкнең ике аерым күзәнәккә бүленүе — ана күзәнәк яшәүдән туктады, ягъни индивид юкка чыкты дигән сүз ич. Шулай итеп, биредә дә үлемсезлек дигән нәрсә юк, һәм моның төп сәбәбе әлегә дә баягы картаюга кайтып кала.

Профессор тагы туктап алды.

— Минем фикер жебемне югалтмыйсыңмы?— дип сорады ул миннән.
— Артык ялыктыргыч итеп сөйләмимме?

— Юк, юк, профессор әфәнде,— дидем мин, ашыгып.

— Шулай. Димәк, картаюның иң беренче сәбәбе — организмның агулануы. Гажәп түгелмени: организм үз-үзен агулап үтерә! Бик начар бит бу, Стен! Ни эшләргә

кирәк соң? Жавап бер генә: агулануны булдырмаска кирәк. Күзәнәкләрне әледән -әле чистартып, агулы матдәләрдән арындырып торырга кирәк. Моңы эшләп буламы соң? Була икән шул. Мин моңа ирештем дә инде.

Профессорның күзләрендә горурлык чагылды, тавышында тантана ишетелде. Мин аның бу нәрсәләр турында моңарчы беркемгә дә сөйләмәгән булуын, аларны ни өчендер яшереп саклаганын аңладым. Биология белән бүгенгә кадәр артык кызыксынмаган булсам да, мин

боларның фән өчен яңа һәм гаять әһәмиятле икәнненә төшендем.

— Менә шул ачышым гына да мине атаклы һәм мәртәбәле итү өчен житеп торыр иде,— дип дәвам итте профессор Макс-де-Лари һәм почмактагы шкаф эченнән зур яшыкелт пыяла банка алып өстәлгә куйды.

Авызы марля белән капланган савыт эчендә иң гади бал корты үрмәләп йөри иде.

— Бал корты бу. Син беләсеңме икән, алар берничә ай гына яшиләр бит. Ә менә бу кортка төп-төгәл ун яшь. Үз дөньясында ул аксакаллы карт булып мактана алыр иде. Кая аксакал гына булсын! Кешеләр гомере белән чагыштырып исәпләгәндә, аңа мең яшь чамасы... Мин аның организмын зәһәрле матдэләрдән саклап, чистартып килдем, Стен, һәм ул тагы да яшәр әле дип өмет итәм!

Өстәлгә икенче банка килде. Бусы инде чиләк кадәр иде. Мин аның эчендәге эре һәм карарга куркынычлы бөжәкне һич таний алмадым. Аның сорғылт гәүдәсә йодрык кадәрле, ә юан тамырлар белән сызгаланган канатлары ярым үтә күренмәле сары гәрәбәдәй ялтырый иде.

— Бусы да бал корты,— диде профессор, кыска гына итеп. Минем аптыравымны күргәч, аның кәефе килде. Ул нәкъ балаларча шатлана белә

иде.

— Бу сюрприз турында да бер лекция укырга була. Сиңа гына түгел, бөтендөнья алдында укырга кирәк аны Табигатьнең тагы бер канунын искә төшерик. Һәрбер индивид үсеш дәверендә үз төренең тарихи үсешен кыскача кабатлап чыга. Син моны хәтерлисеңме?

—Әйе, хәтерлим.

— Ул биогенетик канун дип йөртелә. Мәсәлән, кеше яралгысы бер күзәнәкле материядән үсә башлый. Бераздан аның төзелеше күп күзәнәкле гади организмнарны хәтерләтә. Ә өч-дүрт атналык яралгы инде балыкка охшый: аңарда санап ерыклары күренә, кул-аяклары да балык канатлары шикелле була. Беркадәр вакыт үткәч, яралгы баканы, аннары кәлтәне хәтерләтә башлый. Биш-алты айлык яралгының тәне йон белән каплана, анын койрыгы да була. Бу инде кешенең имезүче хайваннар һәм бигрәк тә

маймыллар белән тугандашлыгын күрсәтеп тора.

Онтогенезның филогенезны, ягъни индивид үсешенең төр үсешен кабатлавы нәселдәнлек белән тыгыз бәйләнгән. Гомумән, тереклек процессларында нәселдәнлекнен әһәмияте зур... Менә, мәсәлән, минем

бум бер метр да житмеш сантиметр чамасы. Этиемнең дә шул тирә иде. Миңа озынрак булып үсәргә нәрсә комачаулый соң? Нәрсә, нинди көч тоткарлый минем үсешемне? Әйтик, ни өчен бодай бөртегеннән бодай агачы — орлыклары кыяр кадәр булган агач үсә алмый, никадәр ашласаң да үсми? Бу бик шәп булыр иде! Үгез зурлыгындагы сарык бар дип күз алдына китереп кара әле! Ләкин ни сәбәпле шулай үсмиләр соң алар?

Менә нәрсәдә аның сере. Мең һәм миллион еллар дәверендә жир йөзөндәге тереклек ияләре — хайваннар да, алар белән беррәттән үсемлекләр дә тирәлек шартларына жайлашканнар һәм бу жайлашу нәселдән-нәселгә бирелеп килгән. Шул сәбәпле без бодай орлыгыннан зур агач үскәнән күрә алмыйбыз, һәм әгәр без индивидның үзе кебекләрдән зуррак яисә кечерәк булуын теләсәк, әнә шул нәселдәнлектән тотынырга, аны ватарга, жиимерегә һәм яңача үзгәртеп корырга тиешбез.

Менә бүгенгә мин бөжәкләр классының аерым вәкиленең,— атап әйткәндә, бал кортының — ярты килограмм булып үсүенә ирешә алдым. Дөрес, мондый бал кортының практик әһәмияте юк дәрәжәдә. Ул бит бер генә чәчәккә дә кунып бал жый алмаячак. Ләкин бу ачышның әһәмияте² гаять зур. Без фил кадәрле сыерлар-сарыклар, борынгы Моа кошы² зурлыгындагы кош-кортлар китереп чыгарырбыз. Шәп бит?

Тын бүлмәдә профессор тавышы гына ишетелә иде. Миңа бүлмә чиксез зур булып, дөнья кадәр үскәндәй, киңәйгәндәй тоелды. Шушы дөньяда профессор Макс-де-Лари хакимлек итә иде, ул биредә баш иде, аңа, аның ижади акылына һәм нәрсә буйсына иде. Мин табигатьнең гүзәллеген яңа гына аңлагандай булдым һәм шул гүзәллекнең кешегә хезмәт итәчәгенә ышандым. Мин бу карт галимгә, аның фәненә гашыйк идем инде.

Тормышка, кешегә һәм киләчәккә өмет белән карарга мин шушы профессордан өйрәндем шикелле.

— Болар буш хыял түгел,— дип дәвам итте галим,— Нәселдәнлеккә тәэсир итеп, аны үзгәртеп була... — Син алгы бүлмәдә агач читлекне күрдеңме? Анда сап-сары тавык чебеше утыра. Әгәр мин аңа биш яшь икәнән әйтсәм, ышанмас идең, шулай бит?

Профессор кесәсеннән күн тышлы дәфтәр чыгарды да, берәз актаргач:

— Ул чебеш дөньяда биш ел да ике ай, бер атна һәм 17 сәгать яши инде,—

диде.

— Мин аңа картаерга мөмкинлек бирмәүдән тыш, үсешен дә тоткарладым. Бу чебеш гомере буге шул килеш калачак. Фән күзлегеннән караганда, бер ноктада туктатылган тереклек бу. Игътибар ит, бу инде гади хирургик операция түгел, мин монда тереклекнең иң тирән почмакларына — асылына кадәр барып життем...

Профессор өстәл янына килеп утырды. Ул шактый озак дәшми торды.

—Ә менә бусы — минем яңа бүлгем,— диде ул кинәт.

Профессорның уч төбөндә борчак кадәрле генә зәңгәрсу кристаллар ялтырады.

— Бу матдәнең исеме юк әле хәзергә,— дип елмайды ул.— Тик эш исемдә түгел бит — жисемдә...

—Нәрсә соң бу, профессор?

— Ә син бакаларны оныттыңмыни инде? Бу, Стен, тереклек чишмәсе. Әкиятләрдә генә сөйләнгән яшәртү суын ясап була бу матдәдән.

—Бакаларга ни булды соң? Аларны нишләттегез?

—Алар чукмарбашка әверелделәр! Мин аларны... яшәрттем.

Юк, моңа ыч ышанырлык түгел иде! Ләкин... бакалар кая китте соң? Фонтан чокырындагы чукмарбашлар каян килеп чыкты? Көз көне алар гомумән булмый бит!

— Көндәлек гадәткә каршы килгән бөтен яна нәрсә гажәп тоела... Беренче Һава шары да, телефоннар да гади кешегә гайре табигый булып күренгәннәр. Мин картаюны жиңдем, картаю процессын акрынайтуга Һәм бөтенләй туктатуга, шулай ук үсешне дә туктатып торуга ирештем. Бусы сиңа артык сәер тоелмады бугай. Ә менә үсешне кирегә боруга — тискәре үсешкә — син ышана алмыйсың. Моңа син генә түгел, галимнәр дә ышанмаячак, барысы да—физиологлар да, врачлар да, философлар да каршы төшәчәк. Бу — вакыт елгасын кирегә бару булып күренәчәк. Ә күренсә соң? Егерме ел элек шушы «хыялый» фикерләрем өчен мине милли академиядән тудылар... Һәм мин ялгыз эшләргә мәжбүр булдым. Ялгыш юлдан китеп адашкан чаклар, кире борылган, буталган вакытлары булды...

Карт галимнең жыерчыклы, ябык йөзенә әрнү тимгелләре бәрәп чыкты. Мин аның кайчандыр бик нык жәберләнгән Һәм кыерсытылган булуын, күп еллар газаплануын аңладым. Бик ялгыз иде бит ул, бөтен дөньдан аерылган иде Һәм шунысы гажәп: ул хәятны, тормышны, тереклекне сөю хисен югалтмаган Һәм кешеләр өчен, аларның бәхетле киләчәгә өчен яши, онытылып эшли иде.

Бәлкем, ул ялгышадыр? Бәлкем, авырудыр? Минем башыма шундый уйлар килде, ләкин аның йезе, күзләре шундый ачык, мәхәббәтле һәм мөлаем иде, һәм мин үз-үземнән оялып, кара штк-шөбһәләремне читкә куып жибәрдем.

Юк, профессор Макс-де-Лари бөек галим иде һәм аның язмышы башка күренеклее галимнәрнеке кебек үк авыр, барган юлы сикәлтәле иде.

Галимнең минеке кебек үк тузган костюмын, кыегайган галстугын, бик күптән үтүк табаны тимәгән чалбарын яңа гына күреп алдым; миндә аны кызгану хисе белән бергә кемгәдер ачу кузгалды, әлегә дөнья ыгъзыгыларын күрмәгән йодрыгым йомарланды.

Мин бүген малай түгел идем. Мин инде беркайчан да малай булмамдыр, ахры. Көрәшергә хәзер идем мин.

ӨЧЕНЧЕ БҮЛЕК

Мин нәрсә эшли алам соң? Гүзәл кызның күңеле гүзәл түгел икән. Профессор флейтасын яңадан уйнамас инде... «Мин бернәрсәне дә онытырга теләмәс идем!» «Мин дә, балакаем».

«Каян табарга, каян гына акча табарга?» — дигән уй минем башымнан китмәде. Төшемдә дә шул нәлэт төшкән көмеш пизарролар белән саташтым, уянып киткәндә дә мине шул уй борчый иде: «Каян бер мең пизарро табып була?»»

Иң соңгы тәҗрибә өчен профессор де-Ларига мең пизарро кирәк иде. Ул, әлбәттә, бу турыда ачыктан-ачык әйтмәде, миннән акча да сорамады, һәм беркемнән дә сорамаячак ул.

— Миңа нәкъ йөз грамм полиглобидин³ препараты кирәк,— диде ул. — Мин менә бу кристалларны шунда эретәм, аны альфа-нурлар тәэсирендә тотам һәм мәңгелек даруы, яшьлек дөвасы, тереклек суы эзер була. Фонтан чокырына мин энә шул матдәне салган идем...

Профессор шулай диде. Ө полиглобидин коточкыч кыйммәт нәрсә булып чыкты,

аның һәр граммы 10 пизарро тора икән...

Профессорга акча кирәк иде. Ләкин аның бурычка алыр кешесе юк иде.

Аңа ничек ярдәм итәргә? Кайдан алырга?

Миңа ревматизм белән интегә торган карт балыкчы этиемнән ай саен 30 пизарро килеп тора, шуңа докер абыемның 10 пизарросы өстәлә иде. Төгәл 25 пизарроны мин Самми түтәйгә биреп барам, ә калганы көндөз мәктәптә ашарга, китап-мазарга тотылып бетә.

Ө хәзер миңа мең пизарро кирәк.

Минем мәрхүмә әнием төсә итеп саклаган алтын балдагым бар иде барын. Ләкин мин аны Диноның туган көненә дип билгеләп куйган идем. Горур Диноны таңга калдырырга дигән яшерен өметем бар иде минем. Ләкин аны таңга калдыруның кирәге бармы? Кемдер бүләк иткән, диамант кашлы алка тагып йөргән Диноны гажәпләндереп булырмы?

Мин балдакны сатарга ниятләдем. Ләкин шулай да аны башта Динога күрсәтергә теләдем.

Ул да бүген ял итә иде.

Самми түтәй өйдә юк чакны чамалап тордым да Диноның ишеген шакыдым.

— Дино, менә бу әйберне күр әле,—дидем мин аңа, килеп кергәч тә, һәм үземнең батырлыгыма шаккаттым.

— Карачы, нинди матур!—диде Дино, аннары балдакны яктыга — тәрәзә янына алып китте. Дино матур нәрсәләрне таний белә иде.

Кыз, балдакны киеп, кулларын һинд биючесе сыман боргалап карады. Балдак кашы белән бергә Диноның алкалары да, манган тырнаклары да, күзләре дә җемел-дәде.

Мин дәшмәдем.

—Син аны каян алдың соң, Стен?

—Үземнеке ул.

—Ә хужасына кайтарып бирергә туры килсә?

Дино минем намусымны сынарга теләде ахрысы.

— Аның хужасы синең алдында,—дип җавап бирдем мин, Динога беренче мәртәбә туры карап, ләкин кызның йөзен нигәдер күрмәдем һәм күрергә дә тырышмадым.

—Мин алдаша белмим, Дино. Йөзеккә мин хужа... Яки... кемгә сатсам, шул

кеше.

—Син аны сатасыңмыни?

Диноның тавышында канәгатьсезлеккә охшаган нәрсә чагылып киткәнән ишеткәч, йөрәгемне нәрсәдер чәнчеп алгандай булды, ләкин мин тагы да батырайдым:

—Әлбәттә, сатам,— дип кырт кистем.

—Алай икән. Күпмегә?

— Мин аның хакын белмим.

—Безнең магазинда мондыйлар 400 пизарро тора.

Мин балдак кыйммәтрәктер дип чамалаган идем чамалавын, ләкин ялгышуымны белдерәсем килмәде, ни булса шул,— дип уйладым да, дорфагына:

—Мин аны 300 гә сатам,— дип әйтеп салдым.

Дино, кибеттә бер елгына эшләсә дә, алыш-бирештә шактый шомарган булып чыкты.

— 250 пизарро бирәм. Хәзер үк,— диде кыз, бик ягымлы итеп. — Тик мин балдакны сатып алырга һәм сине рәнҗетергә җыенмыйм, Стен. Син, акчаң булгач, миннән балдакны кайтарып алырсың. Бу турыда икебез дә ләм-мим. Шулай әйбәт ич?

Минем ул кадәр акчам, белмим, кайчан булыр икән соң? Сюар

пансионнын бетереп, университет тәмам иткәч, ягъни алты еллап вакыт үткәчме? Шуларны уйлап алдым.

—Шулай бик әйбәт, Дино.

Кыз иркен сулап жибәрде:

—Менә килештек тә!

Дино балдакның үзенеке булачагын яхшы белә һәм миңа вак тешләрен күрсәтеп елмая иде.

Мин Дино биргән көмеш акчаларны учлап алдым дз санамыйча гына кесәмә салып куйдым.

— Рәхмәт,—дидем мин, баш иеп, һәм инде чыгып барышлый: — Дино... синең мәңге яшь буласың киләме?. Мәңге яшисең киләме? — дип сорадым.

Кыз бу сорауны, аның мәгънәсен аңламады. Гүзәл Дино өчен мондый сорау табигатьтә гомумән юк- иде. Дөнъя киң иде, анда миллионлаган кешеләр яши, яшел агачлар үсә, көн туу белән модалар чыгып тора, кешеләр алтын кыршаулы көзгеләр, диамант алкалар ясыйлар. Тик табигатьтә мондый сорау юк иде бит һәм ул бик урынсыз булып яңгырады.

Профессорга йөгердем.

Алгы бүлмәдәге читлектә утырган Фантазерга мин конфет ыргыттым.

— Чах! Чах! — дип куанды минем тәм-том ярата торган дуслым һәм конфет кәгазен житез бармаклары белән сүтеп тә ташлады.

Кабинетка килеп кердем. Бүлмәләрнең буш икәннен күргәч, аптырап киттем: профессор де-Лари һәрвакыт өйдә була торган иде бит. Урындыкка утырып берәз көттем дә йөрәнгәләп алдым, идәнгә баскан биек сәгатьнең ишеген ачып -ябып карадым, өстәлдәге кара савытының мәрмәр капкачы белән уйнадым, тәрәзәләргә күз тө-шергәләдем һәм, хужаның һаман күрәнмәвенә борчылып, кире алгы бүлмәгә чыктым. Мин профессорның өен ачык калдырып чыгып китүенә гажәпләндем, күңелемә шик-шөбһәләр дә килә башлады.

Хужасын күрми торырга өйрәнмәгән Фантазер да шуңа тынычсызлана иде бугай. Ул мине күрүгә тагы сикерергә, биергә, атынырга тотынды. Никадәр самимилек бар иде аңарда! Шушы жан иясе — кешеләрдән әллә ничә миллион елга артта калган маймыл да — көенә-шатлана белә, сагына белә, дуслыкны аңлый бит.

Ул, бөтен дөнъясын онытып, тагы йөнтәс кулын сузды, кызыл күзләрен чет-чет йомып, салынкы иреннәрен бөрештерде, бик кызык итеп маңгаен жыерды, колакларын селкетте — тәмле нәрсә сорап теләнде.

—Юк, юк, бирмә, Стен!

Бусагада профессор басып тора иде.

— Син аны бозып бетерәсең инде,— диде галим, портфелен читлеккә сөяп куеп. — Ул хәзер мин биргәнне дә ашамый, талымлый башлады.

Кулымны кире алдым, ләкин Фантазерның үпкәле карашы мине барыбер жинде — мин бу эчкерсез күңелне алдый алмый идем. Профессордан гафу үтендем дә конфет ишене яңадан күрсәтмәскә һәм кесәмдә дә йөртмәскә сүз бирдем.

Профессор де-Лари житез генә чишенде, кәкре саплы таягы белән эшләпәсен почмактагы чөйгә элде. Ул яхшылап кырылган, хәтта якасын да алыштырган иде. Күңеле бик күтәренке иде аның: ул әледән-әле күзләрен кысып, кулларын угалап алды, бөгәрләнеп яткан чуар елан янына барып аңа бармак янады да иң соңынан гына миңа килеп:

— Полиглобидин бар, Стен,— диде. — Әйе, әйе! Флейта кызганыч инде кызганычын — аны миңа атаклы музыкант дуслым бүләк иткән иде. Ләкин берни эшләр хәл юк. Музейга тапшырдым үзен...

Профессор тимерне кызуында сугарга ярата иде. Ул, кабинетка кергәч тә, өстәленә үлчәүләр, колбалар, пробиркалар һәм башка приборлар тезеп, эшенә дә кереште.

Мин, бер кырыйга басып, сихерләнгән кеше шикелле, күзләремне аңардан ала алмадым. Күлмәкчән генә калган, изүен ачып жибәреп, жиннәрен сызганган ак чәчле галим әкиятләрдә генә була торган тылсым иясенә охшап киткән иде...

Пробиркага кристаллар салган чакта галимнең куллары калтырады. Зәңгәр тамырлар калкып чыккан сөякчел, карт һәм зәгыйфь куллар иде бу.

Күксел кристаллар сыекча эченә акрын гына төшеп киттеләр. Шунда ук алар тирәсендә томан хасил булды. Өскә вак-вак куыклар күтәрелә башлады, сыекча кайнаган шикелле булды. Профессор пробирканы штативка беркетеп куйды да калын кургаш белән тышланган авыр тартманың түгәрәк тишеген шунда таба борды, аннары тишекнең капкачын ачып, күзгә күренмәс радиоактив нурларны әле һаман кайнап торган препаратка юнәлтте.

Бер минут, ике минут үтте. Аннары тагы биш минут...

— Эзер...

Мин йөрәгемнең дөп-дөп типкәнен ишеттем.

— Әйе, бәләкәй дуслым минем, «әжәл даруы» эзер. Инде аннан файдаланасы гына калды.

—Ничек итеп, профессор эфэнде? Аны сыныйсы бардыр ич эле?

— Әлбәттә, Стен. Ләкин бакалар белән үткәрелгән тәжрибә безгә шактый нәрсә күрсәтте бит.

—Ә кешегә? Бәлки, кеше өчен бу зарарлыдыр?

— Моңысы да булуы мөмкин,— дип тыныч кына җавап бирде галим, пробирканы салкын су салынган стаканга батырып, һәм: — Әгәр мин ялгышкан булсам...— дип пышылдады. — Мин аны үзем сынарга тиеш,— диде ул, өзеп-өзеп.

Мин үзем дә сизмәстән:

—Юк! — дип кычкырып җибәрдем.

Профессор сизелер-сизелмәс кенә елмаеп куйды да, күзлеген салып берәз уйланып торгач, минем янга килде.

— Шулай кирәк,— диде ул, чәчләремнән сыйпап,— шулай кирәк... Беркемне дә куркыныч астына куярга теләмим мин...

—Ә мин, профессор эфэнде?

— Синәң яшәргә исәбең бар, ахры,—— дип бармак янады ул мина көлеп. — Бер япон әкиятендә яшәртү суы эчкән карт патша белән аның хатыны турында сөйләнә, — дип дәвам итте профессор һәм кинәт кенә сорап куйды:— Әкиятнең азагы нинди булгандыр дип уйлыйсың? Алар күз ачып йомганчы имчәк баласына әйләнгәннәр... Тың ла,

балакаем,— диде ул, көлеп туйгач. — Тыңла... Картаю һәм тереклек мәсьәләләре турында сөйләгәндә мин бер бик мөһим нәрсәне ачыкламый калдырдым. Ул да булса — матдәләр алмашу.. Тамгалы атомнар, ягъни радиоактив изотоплар ярдәмендә үткәрелгән тәжрибәләр менә нәрсә күрсәттеләр: терек организмдагы атомнар шул ук матдә атомнары белән алмашынып тора икән. Менә, мәсәлән, кеше гәүдәсендә 5000 грамм чамасы ыδροген бар. Бу өч окта⁴льон чамасы атом дигән сүз. Тотрыклы организм шушы атомнарның беркадәресең диссимиляция процессында аерып чыгара һәм тирәлектән шундый ук күләмдә башка атомнар алып үзләштерә. Шул ук матдә атомнарын үзләштерә, аңлыйсызмы? Кызык бит? Бу — корыны бушка әйләндерү булып чыкмыймы соң? Терек организмга бер тиенне бер тиенгә алыштыру ни өчен кирәк икән?

Бу кызыклы күренеш өстендә бик күпләр баш ваталар, ләкин дәресең әйтергә кирәк, хикмәтнең нидә икәннен анык әйтеп бирүче юк эле. Кайберәүләр, организмдагы атомнар мәгълүм дәрәжәдә үзгәрәләр һәм актив тереклек өчен яраксызга әйләнәләр, дигән фикер белән чыктылар.

Физиклар арасында аларны яклаучылар да табылмады түгел — атомнарның үзгәрүчәнлеген, таркалуын, нормаль яки ярылган хәлдә булуын билгеләп нәрсә бит. Бу фикер, бәлки, дөрөстөр дә. Чыннан да, организмда, яшәештә катнашкан атом үзгәрергә тиештер. Кешенең баш миендә унбиш миллиард чамасы күзәнәк бар. Баш миендә эшчәнлеген бу күзәнәкләрдә атомнарга тәэсир итәме? Гадирәк итеп әйткәндә, атомнар «армыйлармы», «тузмыйлармы» икән? Бу сорауның тирән мәгънәсе бар, Стен. Табиғатта һәм нәрсә үзгәрә торган. Яшәешнең нигез кануны шундый. Урамда бер таш ята икән, икенче минутта инде ул күпмедер үзгәреш кичергән була, әйitik аңа аяк белән басып киткән булалар — ягъни таш инде элекке халәтәндә булмый. Органик тереклек тә үзгәрә торган «кирпичләргә» — атомнарга тәэсир итә, күрәсәң, һәм аларны, машина детальләрен алыштырып торган шикелле, һәм яңартып торырга кирәктер... Ләкин әле бу фараз итү, гипотеза гына.

Мин картаю процессын акрынайтып һәм аны бөтенләй туктатып, менә шул атомнар алмашының тотрыклы булуына, даимилегенә ирештем. Төшенәсәңме?

Төшенәм дип ымлады мин һәм ялганламадым, чөнки чынлап та аңлый идем, хәтта профессорның фикерләвендә — аның максатында — ниндидер бер кимчелек, житмәгән як сизеп тотып алгандай булдым.

—Сорау бирергә ярыймы, профессор әфәнде?

—Берне генә түгел, дуслым, бишне-унны бирергә мөмкин!

—Профессор... — дип кыюсыз гына башлап жибәрдем.

—Әйе, Стен?

— Әгәр бер организмдагы барлык атомнарны шундый ук икенче атомнар белән алмаштырсак, өр-яңа тереклек иясе тудырган булабыз түгелме соң?

—Әлбәттә!

—Ә әүвәлге организм югалып каламы?

— Бер яктан алганда, шулай. Ләкин аның каравы бу индивидуның барлык сыйфатларын кабатлаган икенче индивид, беренче организмның ише кала. Һәм без бу яңа организмны, мәгълүм бер дәрәжәдә, беренчеге дип санып алабыз...

—Сез организмны яшәртеп була дип әйттегез һәм моны исбат иттегез... Тик...мин бер нәрсәне...

—Нәрсә ул?

— Димәк... яшәү процессында, организмдагы ике атомнарның күбесе

яңалары белән алмашына һәм зур, житлеккән тереклек иясен бала организмга әверелдергәндә, мондый үзгәрешләр тагы да көчләрәк була. Бу вакытта атомнар саны да кими. Мин сезне шулай аңладым...

—Дөрөс.

—Ә баш мие күзәнәкләре нишли, алары да кимиме?

—Әлбәттә, кими, Стен.

Мин әйтәсе фикеремне үзем дә ачык белми идем, ләкин де-Лари моны шунда ук төшенеп алды:

— Син хәтер нәрсә эшли димәкче буласыңмы? Әйе, ул тамырдан үзгәрергә — күп нәрсә онытылып бетәргә тиеш. Хәтердә калдыру һәм саклау — баш миендәге нерв күзәнәкләренә билгеле бер бәйләнешкә керүе ул. Күзәнәкләрне төзүче элементлар кимегәч, бу бәйләнешләрнең кайберләре, һичшиксез, бозылып, юкка чыгар...

—Моның нигә кирәге бар соң? Мин бернәрсәне дә онытырга теләмәс идем!

— Мин дә, балакаем. Шуңа күрә яшәртү чараларын бик чамалап кына кулланырга кирәк булчак. Картайган организмны берәз гына яшәртеп аңа көч бирергә

һәм картаюны яңадан булдырмау чарасын күрергә кирәк — иң яхшысы шул. Хәтер көзгесен бозу — һич тә ярый торган эш түгел.

— Ә тереклектә катнашкан һәм организмнан бүленеп чыгарылган атомнар яңадан эшкә ярамыйлармыни инде?

— Нишләп алай булсын? Без үсемлек һәм ит азыклары белән тукланабыз, ә алардагы элементар кисәкчекләр элек тә тере организмда матдәләр алмашында катнашканнар бит!

—Димәк?

— Димәк, безнең элге гипотеза дөрөс булса, атомнар «ял итә» алалар һәм кабат яраклыга әйләнәләр. Монда гажәпләнерлек урын юк. Техникада металлларның «аруы» дигән күренеш билгеле. Мәсәлән, авиация моторларын берничә елга «ял итәргә»

куялар, шуннан соң алар ныгыйлар. Атомнар да бит катлаулы кисәкчекләр.

Профессор Макс-де-Ларинның дәлилләренә ышанмаса мөмкин түгел иде.

ДҮРТЕНЧЕ БҮЛЕК

Артык кыйммәткә төшкән ачыш. Биология һәм полисмен. Пробирка. Мин сине һаман эзләргән. Фантазер зоопаркта. Сабыр ит, дуслым.

Мин, галим де-Лариның яңа ачышы турында белүче бердәнбер кеше буларак, аны хәвефле сынау ясаудан туктатырга тиеш идем, бөтен гомерен биргән максатка якынлашып, артык мавыгып киткән карт галимне тыярга, аны һәм искиткеч кирәкле ачышны саклап калырга тиеш идем.

Ләкин мин аны эшли алмадым. Ул үзенә тәҗрибәсен, бөтен тереклекне төбәннән - тамырыннан актара торган, үзе зур өметләр багласа да, нәтиҗәсә әле бик караңгы һәм шикле булган экспериментын ясарга өлгерде...

Икенче көнне, иртәнге якта, караңгылы-яктылыда, жәнлекләргә азык алып килгән кеше профессорның ишек кыңгыравын бик озак, кат-кат шалтыраткан. Ачучы булмаган. Аннары ул Самми түтәйне уяткан, икәүләп шалтыратканнар, шакып караганнар, дөбөрдәткәннәр. Өченче кеше булып аларга мин кушылдым. Авызымны йозак тишегенә куеп кычкырдым һәм, жавап ишетелмәгәч, ярып ишеккә суккаларга, тибәргә тотындым. Мин ишекне ваткан да булыр идем, ләкин Самми түтәй йомшак бармаклары белән иягемнән тотып алды.

—Син нишлисең, Стен?! — дип гажәпсенеп сорады ул. — Болай ярамый бит

— моның өчен закон бар. Менә килерләр, ачарлар.

— Сөз берни белмисез, берни белмисез, түтәй! — дип өзгәләндем мин, күз яшьләремне йотып.

Ул арада баскыч төбөнә халык жыелды, пышылдаша, шаулаша, бер-беренә кинәш бирә башладылар, кемдер: «Япа-ялгыз бит... мәрхүм»,— дип куйды аскы каттагы йомшак күңелле бер әби елап жибәреп, кемдер, якындагы телефоннан полициягә шалтыратырга дип, китеп барды...

Полисменнарны минем жөнем сөйми иде, ләкин бу юлы мин аларны түземсезлек белән көттөм.

Полисменнар икәү килде. Озын буйлысы — йокыдан күзләре шешкәнә — халыкка таралырга кушты. Баскыч төбөндә без өч шагит — беренче килүчеләр генә калдык.

Карсак полисмен, букчасыннан келәшчәләр, боргычлар кебек тимер кораллар алып, ишектен йозагын каерырга кереште. Эчкә йозак чалт-чолт итте дә ачылып китте.

Коридорга башта полисменнар, аннары без кердек.

Жәнлекләр безне тып-тын каршыладылар. Фантазер, бу кадәрле күп кеше керүдән куркып булса кирәк, читлек почмагына посты һәм куллары белән йөзен каплады да бармаклары арасыннан гына күзәткәләп торды. Куян да, күселәр дә ояларына качып беттеләр. Елан түп-түгәрәк салкын күзләрен безгә текәде һәм тын гына башын боргалады. Түшәмгә эленгән читлектәге какадуның гына куркырга исәбе юк иде, ул, тимер чыбыклар арасыннан муенын тыгып, карлыккан һәм сакау тавыш белән: «Мәңгелек, мәңгелек!»— дип кычкырды да, берничә тапкыр башын чайкагач, яңадан тынып калды.

Кабинетта профессор юк иде. Ул өйдә юк иде!

Озын буйлы баш полисмен кулларын жәеп жибәрде:

— Бу ни дигән сүз? — дип ачуланып мыгырдады ул, безгә карап. — Кеше каядыр чыгып кына киткән, ә сез дөнья кубарып йөрисез!

—Юк, юк, ул чыгып китмәгән!

—Син нәрсә, малай? Ничек инде ул чыгып китмәгән? Китмәгәч, кайда соң ул?

Я?

— Чыгуын-чыккан ул, ләкин аңарга нидер булган, ул кайтмый калмас иде, аның жәнлекләрен ашатасы да бар, профессорны эзләргә кирәк! — дип, кулларымны

бутый-бутый, кызу-кызу сөйләп киттем мин.

Күңелемдә: «Профессор исәндәр»,— дигән өмет кузгалды.

— Аны эзләргә кирәк, эзләп табыгыз аны, зинһар өчен! — дип кабатладым мин, ялварып.

—Энә түгел — табылыр. Күл төбеннән булса да табарбыз.

Полисменның тавышы өшеткеч салкын, һәм ул тагын йокымсырап исәнәнә башлаган иде инде.

Һәммәсе дә тынычландылар. Самми түтәй чыгып китәргә дип ишеккә борылды.

— Ашыкмагыз, ханым,— дип туктатты аны баш полисмен,— бер минут көтегез, йозакны ватып ачканга акт төзисе бар. Закон тәртипне ярата. Утырыгыз.

Ул профессор де-Ларинның язу өстәле алдына урындыкка килеп утырды да кесәсеннән кәгазьләр чыгарды, кара савытының капкачын ачып куйды, каләм алды һәм шатыр-шотыр язып китте. Мин аның жыерылган

кашларына, маңгаена, чуклы погоннарына Һәм итләч бармакларына карап тордым.

— Менә шулай,— дип куйды ул берездан, Һәм: — Хужаны кичә өендә иң соңгы кеше булып кем күрдө? — дип сорады.

—Мин.

—Әһә. Сөз. Кайчан?

—Кичке сигезләрдә.

—Сөз чыгып киткәндә, ул өйдә калдымы?

—Өйдә калды.

—Ярый. Шулай дип язабыз. Ул нәрсә эшли иде? Мин аз гына уйлад алдым да:

—Ул... ул дару эзерли иде,— дип җавап бирдем.

—Дару? Нинди дару?

—Белмим.

—Әһә. Димәк — белмим. Ул, бәлки, агу ясагандыр?

—Юк.

— Димәк — юк. Ләкин закон буенча, даруны аптекаларда гына ясаганнары сөзгә билгеләмә, егетем? Сөз ни өчен тиешле урынга хәбәр итмәдегез?

Минем ачуым кабарды:

—Профессор де-Лари — галим. Ул тәҗрибә ясый иде. Аның моңа хакы бар.

— Галим. Унтугызынчы ноябрьда кичке сигездә тәҗрибә ясап утырган,— дип язып куйды закон кешесе, язган бер сүзен әйтә барып.

Без кәгазьләргә кул куйдык. Самми түтәй белән азык-төлек сатып йөрүче карт чыгып киттеләр. Мин кузгалмадым.

—Ә сөз, егетем?

—Мин шушында калам.

—Ни өчен?

—Мин, хужасы кайтмыйча торып, моннан чыкмыйм.

—Ә мин таләп итсәм?

—Барыбер.

— Әһә. Яхшы. Ә хужа кайтмаса, бөтенләй кайтмаса? — Полисмен миңа мыскыллы караш ташлады. — Яхшы. Әнә креслога утырып көтегез. Селкенмәгез,— диде

ул миңа Һәм, ярдәмчесенә борылып: — Хәзер үк кайтырга. Хәбәр итәргә. Эзләргә! — дип боерды.

Тегесе акт кәгазьләренен күчермәсен алып чыгып китте.

Шулай итеп, мин бүген пансионга бармаска булдым.

Моңа кадәр сәгатьнең шулкадәр акрын йөрүен белми идем әле мин. Аның ялкау гына текелдәвендә профессор де-Лари хыялларын челпәрәмә китерә торган матәм моңы ишетелде миңа.

Профессор кайда булырга мөмкин соң? Ул кая китеп барды икән? Тукта әле — э хәтер? Яңа препарат хәтергә тәэсир итәргә тиеш, дигән иде бит профессор. Бу тәэсир беренче чиратта иң яңа һәм тотрыксыз хатирәләргә, баш миендәге әле бергеп өлгермәгән сурәтләргә һәм бәйләнешләргә кагылырга, аларны таркатырга һәм сүндерергә тиеш!

Димәк... профессор иң башта әле генә эшләгәннәрен оныта һәм бу онытылу жәелгәннән-жәелә, ми күзәнәкләрен баса бара. Ә аннары?

Шомлы бер уй мине сискәндереп жибәрде: профессор де-Лари препаратны берәз гына, сакланып кына үз организмына керткән һәм... моны — препарат эчкәнән — шунда ук оныткан. Аның өчен вакыт күпмедер минутка яки сәгатькә кирегә сикергәндәй, чигенгәндәй булган. Кем белә — бәлки, ул шуннан соң тагы препарат эчкәндер, ул тәҗрибә ясарга тели иде бит!

Тәнем буйлап суык йөгәрдә, башымда һаман шул уй кайнады.

«Аннары, аннары? Аннары ни булган соң?» — дип пышылдадым мин, үземнең кайда утыруымны онытып.

Агу үз эшен эшли биргәндер! Кеше хәтеренә һәр минут саен туплана килгән нәрсәләр бер-бер артлы юкка чыга, юыла башлаганнардыр, профессор бүгенгесен, шуннан соң кичәгесен, өченче көнгесен һәм аннан алдарак булган вакыйгаларны оныта баргандыр... Ләкин онытуның да чиге булырга тиеш ич!

«Кая кадәр?» — дип кычкырганымны хәтерлим. Йөрәк яргыч тавышым әле дә булса колагымда яңгырап, тамак төбемне авырттырып тора.

Тагын бернәрсә ачык булып исемдә калган.

Мин каршы як стенадагы шкафа ташландым һәм, полисмен килеп тотарга өлгергәнче, шкафны каерып ачып жибәрдем дә стакан эчендәге суга батырылган кичәге пробирканы күрәп алдым.

Пробирка буш иде.

— Тукта! — дип акырды полисмен һәм, очынып килеп, алыптай кулы белән жилкәмнән эләктереп алгач, тагы: — Тукта! — дип кычкырды.

Мине тотып маташу да, жилтерәтү дә кирәкми иде, жинаять эшләргә

исәбем юк иде минем. «Профессор... кадерлем...» — дип пышылдадым мин. Тез буыннарымның кинәттән генә хәле бетте, ә бүлмә эте томаланып һәм караңгыланып китте, анда бөтен нәрсә буталырга, чуалырга һәм әйләнергә тотынды. Мин авып төштем.

74

Дәвалау йортында ике атна ятып чыктым. Миндә нервлар тетрәнүе дигән һәм латинча исемле тагы бер авыру таптылар.

Профессорның квартирын бикләп куйганнар, ә хайваннарны, хужа кайтканга кадәр, зоопаркка тапшырганнар иде- инде.

Дөнья тып-тын, бушап калган иде.

Терелеп чыккан көннең икенчесендә үк мин өч газетага шушындый белдерү бирдем:

Профессор Макс-де-Лари!

Сезне дустыгыз Стен көтә.

Профессор Макс-де-Лари,

сезне Фантазер да сагына.

Хәтер көзгесен бозуның кирәге юк.

Профессор Макс-де-Лари!

Табигатьнең абсолют булмаган кануны;

Протоплазманың жыерылуы: күзәнәкләрне чистарту;

Бер ноктада катып калу;

Өр-яна чукмарбашлар;

Профессор Макс-де-Лари!

Сезне Фантазер белән Стен көтә.

Профессордан башка беркем дә аңламаслык итеп төзелгән бу игъланнар миңа 100 пизаррога төште.

Ул аларны укырмы? Төшенерме? Исәнә төшерә алырмы? Һич югында, әүвәлге фикер жебе буенча килеп, таба алырмы? Ул исәнме?

Белмим.

Ләкин мин өметемне жуярга жыенмыйм. Профессорның егерме еллар элек үзәк университетта эшләве мина мәгълүм иде һәм мин шул эз буенча китә ала идем. Мин адреслар бюросы аша аның туып-үскән жирләрен эзләрмен һәм профессорны, бәлки, шунда таба алырмын. Ул, бәлки, агу юып бетерә алмаган яшьлек хатирәләренә ияреп, шунда кайтып киткәндер — кем белә?!

Мин аны һаман эзләрмен.

Минем өчен хәзер тереклек турындагы фәннән дә өстенрәк нәрсә юк иде, һәм мин тешем-тырнагым белән укуга ябышырга дигән карарга килдем. Соңгы илле пи -заррома (дэваланган өчен йөз пизарро түлэргә туры килгән иде) микроскоп сатып алырга, һәм ычкычектер-мәстән, фонтан чокырындагы чукмарбашларны тикшерергә булдым. Алар шактый үскәннәр, берсенен аяклары да беленә башлаган һәм кыш көне безнен ишегалдында, табигатькә капма-каршы буларак, яшь бакалар жыры яңгырар дип көтэргә мөмкин иде.

Бүген өйгә кайтышлы зоопаркка кагылып чыктым.

— Чио-чах-чах! — дип эндәште миңа ятим маймыл һәм, төрмәсенен тимер таякларына ябышып, шыңшыды.

— Чах, чах! Чио! — дип җавап бирдем мин аңа. — Көт, сабыр ит, түз берәзгә! — дидем. — Табигатьтә иң гүзәл әйбер нәрсә? — дип пышылдадым.

Фантазер тешләрен күрсәтте.

Ул шулай елмая инде.

Ә өйгә кайтсам... Минем бер хат көтә иде. «Рәхмәт, Стен,— дип язылган иде анда. —

Рәхмәт, балакаем. Мин күп нәрсәне искә төшердем, ләкин бөтенесен дә түгел...

...Фонтан чокырыннан берничә литр су алып шешәгә сал препаратның эзләре калмый булмас. Югыйсә, мин аны эзерләү ысулын онытканмын...

...Мәриягә минем ерак сәяхәттә дип әйт. Кыяфәтемне әүвәлге хәлгә китергәч тә кайтырмын...»

Хатны укыгач, күзләремә яшь тыгылды. Ләкин алар шунда ук кибеп тә беттеләр.

Notes

[←1]

Кайбер илләрдә, укучыларга билге куюда унар баллы система кулланыла. Бу системада иң югары билге унлы билге була.

[←2]

Моа кошлары берничә гасыр элек Яңа Зеландиядә яшәгәннәр.
Аларның биеклеге 3—4 метрга житкән.

[←3]

Полиглобин — фантастик үзлөклөргө ия матдө.

[←4]

Октальон — берәмлектән һәм 27 нульдән торган бик зур сан.